

Milan STANČIĆ^{*1}

Zorica STANISAVLJEVIĆ PETROVIĆ^{**}

Univerzitet u Beogradu

Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju*

Univerzitet u Nišu

Filozofski fakultet, Departman za pedagogiju**

MIŠLJENJE VASPITAČA O KORISTIMA OD INKLUZIJE I NAČINIMA NJENOG OSTVARIVANJA²

Kako bi ideja inkluzije zaista zaživela u vrtićima, uz sve blagodeti koje nosi, neophodno je osigurati brojne uslove. Cilj istraživanja bio je da se ispita mišljenje vaspitača o svrsi i načinu ostvarivanja inkluzivnog vaspitanja i obrazovanja, odnosno gledište vaspitača o dobitima od inkluzije, faktorima koji utiču na uspešnost uključivanja dece sa posebnim potrebama u redovne grupe vrtića, kao i promenama potrebnim kako bi inkluzivno vaspitanje i obrazovanje bilo uspešno. Istraživanjem je obuhvaćeno 135 vaspitača iz Niša, koji su davali svoje odgovore u sklopu upitnika konstruisanog za svrhe ovog rada. Za obradu podataka korišćeni su postupci deskriptivne statistike i Hi-kvadrat test. Rezultati istraživanja ukazuju da većina vaspitača, uprkos i dalje značajnom broju onih koji se protive inkluziji i ne žele da se angažuju u njenom ostvarivanju, prepoznaje koristi od inkluzije i ističe brojne činioce kao važne za ostvarivanje inkluzivnog vaspitanja i obrazovanja, te i smatra da je potrebno dosta promeniti kako bi se inkluzija ostvarila. Može se zaključiti da je neophodno brižljivo planiranje procesa inkluzije, pre svega u smislu osiguravanja organizacionih uslova i dodatne obuke vaspitača, ali i obezbeđivanja mehanizama pomoći i podrške

---

1 E-mail: mstancic@f.bg.ac.rs

2 Rad je proistekao iz projekata "Modeli procenjivanja i strategije unapređivanja kvaliteta obrazovanja u Srbiji" i "Tradicija, modernizacija i nacionalni identitet u Srbiji i na Balkanu u procesu evropskih integracija" (br. 179060 i 179074), koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

vaspitačima pri izradi individualnih obrazovnih planova i pri neposrednom radu sa decom sa posebnim potrebama.

Ključne reči: *inkluzivno vaspitanje i obrazovanje, deca sa posebnim potrebama, predškolska ustanova, vaspitač, stavovi*

UVOD

Retko ko bi se danas suprotstavio ideji inkluzivnosti kao ključnom principu sistema vaspitanja i obrazovanja na svim nivoima, budući da se u političkom diskursu o inkluzivnom obrazovanju govori u terminima prava na kvalitetno obrazovanje za sve i razvoja humanog i demokratskog društva (Warming, 2011). Razlozi za inkluzivno obrazovanje su brojni, kao i koristi koje od ovog procesa imaju njegovi učesnici. Pre svega, velike su koristi za decu sa posebnim potrebama³: da bi optimalno razvijala svoje potencijale, neopodno je da se njihov razvoj sistematski i koninuirano prati i podstiče, te u tom smislu, inkluzivno predškolsko vaspitanje i obrazovanje predstavlja priliku za otkrivanje potencijala deteta i pruža osnovu za dalji razvoj i osposobljavanje za dalje školovanje i kvalitetan život (Sretenov, 2008). Osim toga, ostvarivanjem prava ove dece na obrazovanje zajedno sa vršnjacima tipičnog razvoja, stvaraju se uslovi za zadovoljavanje brojnih potreba koje ova deca u uslovima specijalnog obrazovanja nisu u mogućnosti da ostvare (Vujačić, 2005; 2006). Inkluzivnim obrazovanjem nastoji se da se u većoj meri očuva funkcionalnost porodice dece sa posebnim potrebama time što im društvo pruža pomoć i podršku u nastojanjima da osiguraju najbolje uslove za rast i razvoj svoje dece (Matejević i Jovanović, 2011). Međutim, inkluzija omogućuje i ostaloj deci da kroz druženje i učenje zajedno sa vršnjacima koji imaju posebne potreb, razumeju i poštuju različitosti, što doprinosi razvijanju njihove emaptičnosti, humanog odnosa i tolerancije (Beckett, 2009).

Naša zemlja u svojim zakonskim aktima koji se tiču vaspitanja i obrazovanja pokazuje načelno opredeljenje ka inkluziji, nediskriminaciji i drugim važnim principima, u smislu da sistem obrazovanja i vas-

---

³ Pod pojmom „deca sa posebnim potrebama“ u ovom radu podrazumevaćemo sve kategorije dece koje imaju potrebe za dodatnom podrškom u razvoju i učenju, bilo da su one uzrokovane psiho-fizičkom ometenošću u razvoju ili izrazito nepovoljnim socio-kulturnim uslovima života. Vaspitačima je u istraživanju takođe na ovaj način predstavljen pojam „deca sa posebnim potrebama“.

pitanja mora da: (1) obezbedi jednako pravo i dostupnost obrazovanja i vaspitanja za sve bez diskriminacije po bilo kom osnovu, (2) obezbedi obrazovanje i vaspitanje u ustanovi u kojoj se neguju vrednosti kao što su otvorenost, saradnja, tolerancija, solidarnost i odgovornost, i u kojoj je osigurano poštovanje prava deteta, (3) omogućiti da se kroz raznovrsne oblike rada izađe u susret različitim potrebama i interesovanjima dece, pri čemu se naročito naglašava potreba da se licima sa smetnjama u razvoju i sa invaliditetom osigura pravo na obrazovanje i vaspitanje koje uvažava njihove potrebe u redovnom sistemu obrazovanja i vaspitanja uz pojedinačnu i/ili grupnu dodatnu podršku i individualni vaspitno-obrazovni plan (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, 2009; Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, 2010).

Međutim, spremnost za ostvarivanje inkluzivnog vaspitanja i obrazovanja nije dovoljno samo deklarirati, već je neophodno osigurati uslove da se ostvari ono što je formalno propisano. Da bi inkluzivnost zaista zaživela u našem obrazovnom sistemu potrebno je osigurati brojne pretpostavke jer sama ideja inkluzije implicira da je potrebno promeniti i prilagoditi sistem (društvo) deci sa posebnim potrebama, a ne (samo) obratno (Stanković-Đorđević, 2003; Vujačić, 2005). Pre svega, nužno je osigurati objektivne pretpostavke koje se odnose na prikladnost i funkcionalnost prostora ustanove (mogućnost bezbednog kretanja i zadovoljavanja fizioloških potreba) i opremljenost radnih soba. Takođe, neophodno je stvaranje povoljnih organizacijskih uslova: mehanizmi ranog otkrivanja, dinamičke dijagnostike i procene sposobnosti, interesovanja i potreba dece, izrada i sprovođenje programa rada prilagođenih individualnim specifičnostima, osiguravanje dodatne pomoći i podrške u radu sa ovom decom, itd. (Sretenov, 2008).

Kao najvažnije često se navode subjektivne pretpostavke inkluzije koje se odnose na pripremljenost svih aktera za ostvarivanje inkluzije, kao i na mišljenja i uverenja ovih aktera o deci sa posebnim potrebama i inkluzivnom vaspitanju i obrazovanju. Dosadašnja istraživanja na našim prostorima pokazuju da su često prisutni negativni stavovi i predrasude prosvetnih radnika, dece i roditelja prema deci sa posebnim potrebama, kao i nepoverenje u mogućnost ostvarenja inkluzije koje je kod velikog broja prosvetnih radnika praćeno osećanjem nesigurnosti u sopstvene kompetencije za rad sa decom sa po-

sebnim potrebama i strepnjom da ne mogu da odgovore na izazove koje inkluzija nosi (Jerman, 2006; Rajović i Jovanović, 2010; Stanišavljević-Petrović i Stančić, 2010; Stanković-Đorđević, 2006, 2007; Veljić, 2010; Vujačić, 2006). Negativni stavovi vaspitača i roditelja mogu negativno uticati na prihvatanje dece sa posebnim potrebama od strane vršnjaka, dok s druge strane deca sa posebnim potrebama i njihovi roditelji često zbog nedostatka samopouzdanja i nepoverenja izbegavaju socijalne kontakte, što sve dodatno otežava njihovu socijalizaciju i interakciju sa drugom decom, te i njihovo puno uključivanje u rad redovnih grupa vrtića (Vujačić, 2006). Imajući to u vidu, menjanje negativnih stavova kod svih uključenih aktera, iako se odvija veoma sporo i teško, smatra se nužnim preduslovom za ostvarivanje inkluzivnog vaspitanja i obrazovanja (Vujačić, 2005). U kontekstu nalaženja delotvornih puteva uticanja na promenu ovih stavova do punog izražaja dolazi značaj ispitivanja stavova prema marginalnim grupama (Dragojević i Milačić-Vidojević, 2010).

CILJ ISTRAŽIVANJA

Imajući na umu prethodna teorijska razmatranja, cilj ovog istraživanja bio je da ispitamo mišljenje vaspitača o sledećim pitanjima: (1) koje su dobiti od uključivanja dece sa posebnim potrebama u rad redovnih predškolskih ustanova, (2) koji faktori utiču na uspešnost tog uključivanja, i (3) kakve je promene neophodno sprovesti kako bi uključivanje dece sa posebnim potrebama u rad redovnih predškolskih ustanova bilo uspešno?

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Korišćena je tehnika anketiranja. Vaspitači su zamoljeni da odgovore na upitnik konstruisan za svrhe ovog rada. Osnov za razvijanje upitnika bila su teorijska razmatranja o inkluzivnom obrazovanju koja su prikazana i u prethodnom delu ovog rada, ali i prethodno sprovedeno pilot istraživanje u kome su kroz intervju sa 10 vaspitača definisana osnovna pitanja i mogući odgovori na njih. Upitnik se sastojao iz 6 pitanja opšteg karaktera (pol, godine radnog staža, pohađanje progra-

ma usavršavanja u oblasti inkluzije, mišljenje o adekvatnosti inkluzije za obrazovanje dece sa posebnim potrebama, posedovanje iskustva u radu sa decom sa posebnim potrebama, spremnost da se lično angažuje u ostvarivanju inkluzivnog obrazovanja) i 5 pitanja na koja su ispitanici odgovarali zaokruživanjem ponuđenih odgovora (shodno uputstvu, mogli su da zaokruže najviše tri odgovora). Kod većine pitanja omogućeno je da ispitanici dopišu svoje komentare i iskustva. Ovi komentari su u delu prikaza i interpretacije rezultata istraživanja korišćeni radi ilustracije i boljeg razumevanja pojedinih nalaza.

Podaci dobijeni upitnikom su kvantitativno obrađivani. Za statističku obradu podataka korišćeni su postupci deskriptivne statistike (frekvencije, procenti) i χ^2 test.

Nezavisne varijable korišćene pri statističkoj analizi podataka bile su: godine radnog staža, pohađanje programa usavršavanja u vezi sa radom sa decom sa posebnim potrebama, mišljenje o inkluziji kao načinu vaspitanja i obrazovanja dece sa posebnim potrebama, iskustvo u radu sa decom sa posebnim potrebama i spremnost vaspitača da se angažuju u ovom radu.

Prikaz rezultata istraživanja biće ograničen samo na nalaze koji su se pokazali statistički značajnim.

UZORAK

Istraživanjem je obuhvaćeno 135 vaspitača iz 15 vrtića Predškolske ustanove „Pčelica” u Nišu. Svi ispitanici su ženskog pola. Prema godinama radnog staža u struci 46 vaspitača ima do 10 godina radnog staža, 39 vaspitača ima između 11 i 20 godina radnog staža i 50 vaspitača preko 20 godina radnog staža. U pogledu iskustva vaspitača u radu sa decom sa posebnim potrebama 39 vaspitača nije imalo nikakvog iskustva (28,9%), dok je 96 vaspitača imalo iskustva (71,1%). Svega 28 vaspitača (oko 21%) je pohađalo neki od programa stručnog usavršavanja koji se bave problemima rada sa decom sa posebnim potrebama. Od ukupnog uzorka 78 vaspitača (57,8%) je iskazalo pozitivno mišljenje o inkluziji kao načinu ostvarivanja prava dece sa posebnim potrebama na vaspitanje i obrazovanje, dok je onih koji misle suprotno 57 (42,2%). Što se tiče spremnosti vaspitača da se angažuju

u radu sa decom sa posebnim potrebama, odnosno da prime dete sa posebnim potrebama u svoju grupu, 81 vaspitač (60%) izražava da nije spreman za takav angažman, dok 54 vaspitača (40%) izražava spremnost za ovu vrstu rada.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Dobiti od uključivanja dece sa posebnim potrebama u redovne grupe

Odgovori na pitanje o dobitima od uključivanja dece sa posebnim potrebama u redovne predškolske grupe, kao i njihova frekvencijska i procentualna raspodela prikazani su u Tabeli 1.

Tabela 1 – Dobiti od uključivanja dece sa posebnim potrebama u redovne grupe vrtića

Dobiti od uključivanja dece sa posebnim potrebama u redovne grupe vrtića	Broj	Procenat
Dete sa posebnim potrebama se uključuje u društveni život	93	68,9
Razvija se human, pomažući i empatičan odnos kod ostale dece	70	51,9
Menjaju se stavovi u okruženju prema deci sa posebnim potrebama	47	34,8
Dete sa posebnim potrebama razvija svoje potencijale	41	30,4

Primećujemo da najveći broj vaspitača kao korist od inkluzije vidi to što dete sa posebnim potrebama, kada je uključeno u redovnu grupu predškolske ustanove, usvaja društvena pravila i norme ponašanja i zadovoljava svoju potrebu za druženjem sa vršnjacima. Što se tiče odgovora da inkluzivno vaspitanje i obrazovanje koristi razvijanju humanog i pomažućeg odnosa kod vršnjaka koji su zajedno u grupi gde je i dete/deca sa posebnim potrebama, mišljenja vaspitača su skoro podeljena (nešto više od polovine ispitanika odgovara potvrdno). Nešto manji broj, oko trećine ispitanih vaspitača, veruje da se kroz takav način rada menjaju stavovi prema deci sa posebnim potrebama u širem okruženju. Najmanje odabiran odgovor je da se inkluzivnim

vaspitanjem i obrazovanjem postiže maksimalan razvoj sposobnosti deteta sa posebnim potrebama u skladu sa njegovim potencijalima.

Uključivanje dece sa posebnim potrebama u društveni život kao korist od inkluzivnog obrazovanja statistički značajno u većem broju vide vaspitači koji izražavaju spremnost da prihvate dete sa posebnim potrebama u svoju grupu ($\chi^2=8,762$, $df=1$, $p=0,003$). Što se tiče razvijanja humanog i pomažućeg odnosa kod ostale dece u grupi, vaspitači koji imaju prethodnog iskustva u radu sa decom sa posebnim potrebama statistički značajno u većem broju smatraju ovo kao korist od inkluzije u odnosu na vaspitača bez takvog iskustva ($\chi^2=5,592$, $df=1$, $p=0,018$). Još jedna statistički značajna razlika ($\chi^2=4,050$, $df=1$, $p=0,044$) tiče se odgovora da se korist od inkluzivnog vaspitanja i obrazovanja ogleda u tome što deca sa posebnim potrebama maksimalno razvijaju svoje sposobnosti, pri čemu vaspitači sa pozitivnim mišljenjem o adekvatnosti inkluzije kao načina ostvarivanja prava dece sa posebnim potrebama na vaspitanje i obrazovanje značajno češće navode ovakvu koristi nego vaspitači koji imaju negativno mišljenje o inkluziji.

Faktori uspešnosti inkluzije

Istraživanjem smo želeli da ispitamo šta je po mišljenju vaspitača najvažnije kako bi uključivanje dece sa posebnim potrebama u redovne grupe vrtića bilo uspešno. Učestalost odgovora vaspitača prikazana je u Tabeli 2.

Tabela 2 – Faktori uspešnosti inkluzije u vrtiću

Faktori uspešnosti inkluzije	Broj	Procenat
Prihvatanje od strane vršnjaka u grupi	79	58,5
Stručna pripremljenost vaspitača	74	54,8
Saradnja sa roditeljima dece sa posebnim potrebama i roditeljima ostale dece u grupi	68	50,4
Stepen očuvanih sposobnosti, odnosno stepen ometenosti deteta	57	42,2
Pripremljenost dece za život i rad u inkluzivno okruženju	23	17,0

Iz Tabele 2 vidimo da vaspitači više faktora uspešnosti inkluzije biraju u gotovo jednakom broju (između 40 i 60%), a da je pripremljenost dece za život i rad u inkluzivnom okruženju najmanje odabiran odgovor vaspitača (svega 17% vaspitača je odabralo ovaj faktor kao naročito važan).

Statistička analiza pokazala je da postoje značajne razlike u odgovorima vaspitača što se tiče ovih pitanja. Rezultati Hi-kvadrat testa ($\chi^2=5,035$, $df=1$, $p=0,025$) pokazuju da vaspitači koji imaju iskustva u radu sa decom sa posebnim potrebama u odnosu na one koji nemaju takvo iskustvo statistički značajno u većem broju daju odgovor da je prihvatanje od strane vršnjaka bitan faktor za uspešnost. Još jedna značajna razlika u odgovorima vaspitača tiče se viđenja saradnje sa roditeljima kao faktora uspešnosti inkluzije. Rezultati Hi-kvadrat testa pokazuju nam da se odgovori vaspitača o viđenju saradnje sa roditeljima kao faktora uspešnosti inkluzije statistički značajno razlikuju imajući u vidu mišljenje vaspitača o adekvatnosti inkluzivnog obrazovanja ($\chi^2=5,217$, $df=1$, $p=0,022$). Vaspitači koji inkluziju vide kao adekvatan način vaspitanja i obrazovanja dece sa posebnim potrebama u većem broju vide saradnju sa roditeljima kao bitan faktor uspešnosti inkluzije. Vaspitači u komentarima na ovo pitanje često koriste priliku da opišu svoja iskustva u radu sa decom sa posebnim potrebama, te i o saradnji sa roditeljima u tom radu. U ovim opisima vaspitači roditelje dece sa posebnim potrebama opisuju kao nezainteresovane, neiskrene ili pak prezahtevne u svojim očekivanjima od vaspitača, dok za roditelje dece tipičnog razvoja koja su u grupi gde su i deca sa posebnim potrebama kažu da često maju pritužbe na rad vaspitača u smislu da zapostavlja njihovu decu zbog „tog” deteta, ili pak primedbe koje aludiraju na nemoć vaspitača da predupredi nepoželjne situacije u kojima, na primer, ostala deca u grupi imitiraju dete sa posebnim potrebama, dete sa posebnim potrebama ispoljava agresivno ponašanje prema ostaloj deci i ometa ih dok rade i igraju se.

Statistički značajne razlike u odgovorima vaspitača prisutne su i što se tiče viđenja pripremljenosti vaspitača kao faktora koji utiče na ostvarivanje inkluzije, i to imajući u vidu spremnost vaspitača da se angažuju u radu sa decom sa posebnim potrebama ($\chi^2=8,793$, $df=1$, $p=0,003$) i godine radnog staža vaspitača ($\chi^2=12,749$, $df=2$, $p=0,002$). Razlike se ogledaju u tome što vaspitači koji su spremni da se angažuju

u ostvarivanju inkluzije, kao i vaspitači koji imaju manje od 10 godina radnog staža, statistički gledano u većem broju smatraju da je stručna pripremljenost vaspitača bitan faktor za uspešnost inkluzivnog procesa u predškolskom vaspitanju i obrazovanju.

Potrebne promene u radu sa decom sa posebnim potrebama

Na pitanje da li je potrebno sprovesti neke promene kako bi inkluzija zaživela u predškolskom vaspitanju i obrazovanju preko 90% vaspitača odgovara potvrdno. Imajući to u vidu, dalje analize su usmerene na to šta bi vaspitačima najviše pomoglo u radu u grupi u kojoj se nalazi dete sa posebnim potrebama. Odgovori vaspitača su prikazani u Tabeli 3.

Tabela 3 – Potrebne promene u radu sa decom sa posebnim potrebama

Promene u radu sa decom sa posebnim potrebama	Broj	Procenat
Manji broj dece u grupi	94	69,6
Pomoć stručnog tima ustanove (pedagog, psiholog, defektolog...)	83	61,5
Pomoć u izradi individualnog obrazovnog plana (IOP)	68	50,4
Bolja saradnja sa roditeljima	59	43,7
Dodatno usavršavanje za rad sa decom sa posebnim potrebama	48	35,6

Iz tabele 3 vidimo da 69,6 procenata vaspitača kao najveću pomoć smatraju smanjivanje broja dece u grupi. Vaspitači često i u komentarima na ovo pitanje navode da je, prema postojećem stanju, gotovo nemoguće raditi valjano i u grupama gde nema dece sa posebnim potrebama, te da bi, ukoliko se ova deca uključuju u grupe, neophodno bilo značajno smanjiti broj dece ili obezbediti da sa grupom rade dva vaspitača istovremeno ili pak vaspitač i relevantan defektolog. Po mišljenju vaspitača, neophodna je i pomoć od strane stručnih timova u domenu vaspitno-obrazovnog rada sa decom sa posebnim potrebama (61,5%). Oko polovine vaspitača je dalo odgovor da im je neophodna pomoć u izradi individualnih obrazovnih planova za rad sa decom sa posebnim potrebama. Manje od polovine vaspitača (43,7%) smatra da

bi pomogla bolja saradnja sa roditeljima kako dece sa posebnim potrebama, tako i ostale dece u grupi. Nešto više od trećine vaspitača (35,6%) smatra da bi od pomoći bilo da se dodatno usavrše u radu sa decom sa posebnim potrebama.

Rezultati Hi-kvadrat testa pokazuju da vaspitači koji su spremni da se lično angažuju u radu sa decom sa posebnim potrebama statistički značajno u većem broju navode veću pomoć stručnih službi kao potrebnu promenu u odnosu na vaspitače koji iskazuju da nisu spremni da prihvate decu sa posebnim potrebama u svoju grupu ($\chi^2=5,754$, $df=1$, $p=0,016$). Vaspitači u komentarima na ovo pitanje navode da saradnja sa stručnim timom ustanove ne sme da se ograniči na jednomesečne posete, što je obično praksa, već da mora da se saraduje dosta češće, po mogućstvu svakodnevno.

Analize takođe pokazuju da vaspitači sa manjim brojem godina radnog staža (do 10 godina) statistički značajno u većem broju vide usavršavanje u oblasti rada sa decom sa posebnim potrebama kao potreban vid pomoći u odnosu na ostale kategorije vaspitača prema godinama radnog staža ($\chi^2=5,938$, $df=2$, $p=0,050$). Kada je u pitanju pomoć oko izrade individualnog obrazovnog plana (IOP), pokazale su se statistički značajne razlike u distribuciji odgovora vaspitača zavisno od toga da li su vaspitači spremni da se lično angažuju u radu sa decom sa posebnim potrebama i prema godinama radnog staža vaspitača. Rezultati Hi-kvadrat testa pokazuju da vaspitači koji su spremni da se angažuju u ostvarivanju inkluzije ($\chi^2=17,191$, $df=1$, $p=0,000$), kao i vaspitači koji imaju do 10 godina radnog staža ($\chi^2=29,013$, $df=2$, $p=0,000$), statistički značajno u većem broju navode da im je potrebna pomoć u izradi IOP u odnosu na vaspitače koji ne iskazuju spremnost za ličnim angažovanjem u ovom radu i vaspitače sa više od 10 godina radnog staža. Analiza komentara vaspitača na ovo pitanje pokazuje da su vaspitači koji ne žele da rade sa decom sa posebnim potrebama skloniji da zadatak prilagođavanja programa rada sa decom sa posebnim potrebama prebacuju na druge instance (uglavnom stručni tim ustanove: pedagoge, psihologe, defektologe), ali i na relevantno ministarstvo (što govori i o nerazumevanju smisla ovih planova budući da vaspitači misle na neki opšti program rada sa decom sa posebnim potrebama) ili pak da eksplicitno ne uviđaju potrebu za pravljem individualnih obrazovnih planova za rad sa decom sa posebnim po-

trebama, što je često praćeno i komentarima da decom sa posebnim potrebama isključivo treba da se bave osobe koje su specijalizovane za takav rad (misleći na defektologe, uz obrazloženje: vaspitači se školuju kako bi radili sa „normalnom” decom). S druge strane, vaspitači koji iskazuju spremnost da se lično angažuju u radu sa decom sa posebnim potrebama češće govore o sopstvenoj ulozi i dužnosti u procesu izdruge i/ili prilagođavanja programa rada sa decom sa posebnim potrebama, uz naglašavanje potrebe za pomoći od strane stručnjaka - defektologa, pedagoga i psihologa, kao i potrebe za ostvarivanjem bolje saradnje sa roditeljima.

DISKUSIJA

Dobijeni rezultati nam govore o tome da postoje određene informacije o dobitima od inkluzije za koje se može reći da su „iz iskustva”, odnosno da je dosadašnji rad vaspitača sa decom sa posebnim potrebama pokazao pozitivne efekte u pogledu razvijanja pomažućeg odnosa i empatije kod ostale dece u grupi. Sličan nalaz pokazuju i neka strana istraživanja (Diamond et al., 1997; Hsieh & Hsieh, 2012). Vaspitači koji imaju iskustva u inkluzivnom obrazovanju za uspešnost inkluzije naročito važnim smatraju upravo faktor prihvatanja dece sa posebnim potrebama od strane vršnjaka tipičnog razvoja u grupi. Ovakav nalaz u skladu je sa teorijskim razmatranjima prema kojima je priprema dece u grupi za dolazak vršnjaka sa posebnim potrebama bitna koliko i priprema dece sa posebnim potrebama, njihovih roditelja i samih vaspitača, iako je često zapostavljena (Vujačić, 2005; 2006).

Ipak, nalazi nam ukazuju i na to da je viđenje određenih dobiti od inkluzije, onih koje se prevashodno tiču same dece sa posebnim potrebama (njihovo uključivanje u društveni život, razvoj njihovih potencijala), uslovljeno mišljenjem vaspitača o inkluziji i njihove želje da se lično angažuju u radu sa decom sa posebnim potrebama. Ovo nam s jedne strane ukazuje na to da opšti lični odnos vaspitača prema inkluziji može da „oboji” perspektivu vaspitača o dobitima od inkluzije, te da je pre svega potrebno raditi na razvijanju pozitivnog odnosa prema inkluziji kod vaspitača. Ovakav stav je moguće naći i u teorijskim razmatranjima pretpostavki inkluzivnog vaspitanja i obrazovanja (Srete-

nov, 2008; Vujačić, 2005). S druge strane, iz ugla vaspitača koji imaju pozitivno mišljenje o inkluziji i koji su spremni da se lično angažuju u njenom ostvarivanju, ovi podaci nam ukazuju i na pozitivan prostor da se kroz inkluzivno vaspitanje i obrazovanje ostvare pomenute dobiti za decu sa posebnim potrebama.

Većina vaspitača je složna u mišljenju da je veliki broj faktora bitan za uspešnost inkluzije, te da je u našoj sredini neophodno osigurati brojne uslove i sprovesti različite promene kako bi proces inkluzije bio uspešan. Pre svega dominiraju organizacioni uslovi kao što je broj dece u grupi. Ranija istraživanja takođe su ukazala na to da je jedan od ključnih problema sa kojima se vaspitači suočavaju prilikom rada sa decom sa posebnim potrebama prevelik broj dece u vaspitnim grupama, gde vaspitači ne mogu da poklone dovoljno pažnje svoj deci, a naročito detetu sa posebnim potrebama, što takođe izaziva nezadovoljstvo roditelja (Stanisavljević-Petrović i Stančić, 2010; Stanković-Đorđević, 2007). U našem istraživanju vaspitači, između ostalih, navode i ovakve probleme u saradnji sa roditeljima koji su posledica preopterećenosti vaspitača brojem dece u grupi. Ovakva iskustva naših vaspitača svakako treba uzeti u obzir pri osmišljavanju planova za unapređivanje inkluzivne prakse u našim vrtićima, naročito imajući na umu nalaze stranih istraživanja prema kojima je uspešna saradnja i timski rad vaspitača i roditelja jedan od ključnih faktora uspešnosti u radu sa decom sa posebnim potrebama (Bennett et al., 1997; Jewett et al., 1998).

Stručnu osposobljenost za rad sa decom sa posebnim potrebama vaspitači su u nešto manjem broju videli kao ključnu za uspešnost inkluzije, uprkos podatku da većina vaspitača nije imala obuku u ovom domenu. Analiza odgovora vaspitača na više mesta svedoči o tome da vaspitači sa manjim brojem godina radnog staža (do 10) u većoj meri prihvataju sopstvenu ulogu u ostvarivanju inkluzivnog vaspitanja i obrazovanja, kao i da u većoj meri uočavaju značaj i izražavaju spremnost da se dodatno obrazuju za rad sa decom sa posebnim potrebama. Iako su neka strana istraživanja pokazala da vaspitači koji su imali neku vrstu obuke u vezi sa inkluzivnim obrazovanjem imaju pozitivnije mišljenje o inkluziji u odnosu na one koji nisu (Campbell et al, 2003; Carroll et al., 2003; Forlin, 2007; Jordan et al, 2009; Seçer, 2010), naše istraživanje nije pokazalo statistički značajne razlike u

odgovorima vaspitača u odnosu na to da li su se oni dodatno usavršavali za rad sa decom sa posebnim potrebama. Budući da je relativno mali broj vaspitača u našem istraživanju bio uključen u takve obuke, kao i zbog toga što nemamo dovoljno podataka o kakvim se konkretno programima stručnog usavršavanja radi, ne možemo detaljnije ni komentarisati ovaj nalaz. Ipak, bitno je napomenuti da vaspitači koji su, uslovno rečeno, na početku karijere i koji su spremni da se angažuju u ostvarivanju inkluzije i da rade na razvijanju svojih kompetencija u ovom domenu, takođe smatraju da su neophodne brojne promene kako bi se inkluzija uspešno realizovala u našim vrtićima. Oni naročito značajnim vide još i osiguravanje veće pomoći stručne službe ustanove (koju bi činili, osim pedagoga i psihologa, i relevantni defektolozi) u izradi individualnih planova rada za decu sa posebnim potrebama, ali i praktičnu i savetodavnu pomoć vaspitačima u toku samog rada sa ovom decom.

ZAKLJUČAK

Istraživanje mišljenja uključenih aktera o koristima od inkluzivnog obrazovanja i faktorima koji utiču na njegovu uspešnost svakako treba da predstavlja kontinuiranu aktivnost budući da ona može da pruži uvid u bogata iskustva koja ti akteri poseduju i koja moraju predstavljati osnov za donošenje odluka usmerenih na unapređivanje stanja u praksi. Rezultati ovog istraživanja ukazuju na neke od ključnih problema sa kojima se vaspitači u našim vrtićima suočavaju u radu sa decom sa posebnim potrebama: loši uslovi rada, nedovoljna stručna obučenost za rad sa ovom decom, nerazvijeni sistemi stručne podrške u tom radu, postojanje negativnog odnosa prema inkluziji kod uključenih aktera, kao i pomanjkanje saradničkih odnosa i timskog rada. S druge strane, nalazi istraživanja sadrže i naznake spremnosti i entuzijazma određenih vaspitača (u principu onih na početku karijere) koje svakako treba iskoristiti pri planiranju akcija u cilju da se inkluzija pokrene u našim vrtićima, a koje bi podrazumevale brižljivu pripremu vaspitača za rad sa decom sa posebnim potrebama, kako u domenu inicijalnog obrazovanja vaspitača tako i domenu kontinuiranog profesionalnog usavršavanja.

Verujemo da su oslanjanje na entuzijazam i obrazovanje mladih vaspitača, ali i na bogata iskustva vaspitača u radu sa decom sa posebnim potrebama, najbolji mehanizmi obezbeđivanja resursa za planiranje i realizaciju inkluzivnog vaspitanja i obrazovanja. Na kraju, samo uključivanjem dece sa posebnim potrebama i potvrđivanjem uspešnosti procesa inkluzije, može se na najbolji način doprineti menjanju negativnih stavova, a samim tim i odnosa prema ovoj deci. Međutim, da bi se do toga došlo potrebno je brižljivo baviti se osiguravanjem, kako preduslova u smislu pripreme i osnaživanja vaspitača za rad sa decom sa posebnim potrebama, tako i sistema pomoći i podrške vaspitačima koji se suočavaju sa izazovima u tom radu.

LITERATURA

1. Beckett, A. E. (2009). 'Challenging Disabling Attitudes, Building an Inclusive Society': Considering the Role of Education in Encouraging Non-Disabled Children to Develop Positive Attitudes Towards Disabled People. *British Journal of Sociology of Education*, 30 (3), 317-329.
2. Bennett, T., DeLuca, D., & Bruns, D. (1997). Putting Inclusion into Practice: Perspectives of Teachers and Parents. *Exceptional Children*, 64 (1), 115-131.
3. Campbell, J., Gilmore, L., & Cuskelly, M. (2003). Changing student teachers' attitudes towards disability and inclusion. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 28 (4), 369-379.
4. Carroll, A., Forlin, C., & Jobling, A. (2003). The impact of teacher training in special education on the attitudes of Australian preservice general educators towards people with disabilities. *Teacher Education Quarterly*, 30 (3), 65-79.
5. Diamond, K.E., L.L. Hestenes, E.S. Carpenter, & F.K. Innes (1997). Relationships between enrolment in an inclusive class and preschool children's ideas about people with disabilities. *Topics in Early Childhood Special Education*, 17 (4), 520-536.

6. Dragojević, N., & Milačić-Vidojević, I. (2010). Značaj i mogućnosti ispitivanja stavova prema ometenima. *Beogradska defektološka škola*, (2), 431-444.
7. Forlin, C., Loreman, T., Sharma, U., & Earle, C. (2007). Demographic differences in changing pre-service teachers' attitudes, sentiments and concerns about inclusive education. *International Journal of Inclusive Education*, 13 (2), 195-209.
8. Hsieh, W. Y. & Hsieh, C. M. (2012). Urban early childhood teachers' attitudes towards inclusive education. *Early Child Development and Care*, 182 (9), 1167-1184.
9. Jerman, J. (2006). Inkluzija u osnovnim školama, problemi iz pozicije nastavnika. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, (1-2), 59-65.
10. Jewett J., Tertell, L., King-Taylor, M., Parker, D., Tertell, L., & Orr, M. (1998). Four Early Childhood Teachers Reflect on Helping Children with Special Needs Make the Transition to Kindergarten. *The Elementary School Journal*, 98 (4), 329-338.
11. Jordan, A., Schwartz, E., & McGhie-Richmond, D. (2009). Preparing teachers for inclusive classrooms. *Teaching and Teacher Education*, 25 (4), 535-542.
12. Matejević, M. & Jovanović, D. (2011). The Functionality of Families With Children With Special Needs From The Systemic Perspective. *Facta Universitatis - Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History*, 10 (1), 57-66.
13. Rajović, V., & Jovanović, O. (2010). Profesionalno i privatno iskustvo sa osobama s posebnim potrebama i stavovi nastavnika redovnih škola prema inkluziji. *Psihološka istraživanja*, 13 (1), 91-106.
14. Seçer, Z. (2010). An analysis of the effects of in-service teacher training on Turkish preschool teachers' attitudes towards inclusion. *International Journal of Early Years Education*, 18 (1), 43-53.
15. Sretenov, D. (2008). Kreiranje inkluzivnog vrtića – Deca ometena u razvoju u redovnoj predškolskoj ustanovi. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
16. Stanisavljević-Petrović, Z., & Stančić, M. (2010). Stavovi i iskustva vaspitača o radu sa decom sa posebnim potrebama. *Pedagogija*, 65 (3), 451-461.

17. Stanković-Đorđević, M. (2003). Integracija dece sa posebnim potrebama u redovne grupe vrtića - zašto?. *Pedagoška stvarnost*, 49(9-10), 758-765.
18. Stanković-Đorđević, M. (2006). Vaspitni i obrazovni konstrukti prosvetnih radnika prema deci sa razvojnim smetnjama. *Pedagoška stvarnost*, 52 (1-2), 25-36.
19. Stanković-Đorđević, M. (2007). Stavovi vaspitača o vaspitno-obrazovnom radu sa decom sa razvojnim smetnjama. *Pedagogija*, 62 (1), 70-79.
20. Veljić, Č. (2010). Razlike u stavovima učitelja gradskih i seoskih škola o inkluzivnom obrazovanju. *Beogradska defektološka škola*, (3), 601-614.
21. Vujačić, M. (2005). Inkluzivno obrazovanje - teorijske osnove i praktična realizacija. *Nastava i vaspitanje*, 54 (4-5), 483-497.
22. Vujačić, M. (2006). Problemi i perspektive dece sa posebnim potrebama. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 38 (1), 190-204.
23. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2009), Službeni glasnik RS, br. 72/09.
24. Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (2010), Službeni glasnik RS, br. 18/10.
25. Warming, H. (2011). Inclusive discourses in early childhood education?. *International Journal of Inclusive Education*, 15 (2), 233-347.

NURSERY SCHOOL TEACHERS' ATTITUDE ON THE IMPLEMENTATION AND BENEFITS OF INCLUSION

Milan Stančić*, Zorica Stanisavljević Petrović**

The Institute for Pedagogy and Andragogy*, Department of Pedagogy**

Summary

It is necessary to fulfill numerous conditions so that the idea of inclusion, with all its benefits, would be implemented in nursery schools. The aim of this research was to examine nursery school teachers' attitude on the purpose and ways of implementing inclusive education, i.e. their attitude on the benefits of inclusion, determining factors for successful inclusion of children with special needs into regular nursery school groups, as well as the changes necessary for successful inclusive education.

The research included 135 nursery school teachers from Nis, who completed a questionnaire designed for the purpose of this study. Descriptive statistics and Chi-square test were used for data analysis.

The results indicate that despite many who do not wish to be engaged in inclusive education, most nursery school teachers see the benefits of inclusion and point out numerous factors as important in implementing inclusive education, and thus believe that many changes need to be done for that purpose. It can be concluded that it is necessary to conduct a detailed plan of the inclusion process, first of all in fulfilling organizational conditions and additional training of teaching staff, and also in providing support mechanisms for teachers in developing individual education plans and working with children with special needs.

Key words: inclusive education, children with special needs, preschool institution, nursery school teacher, attitude

Primljeno: 18.5.2013.

Prihvaćeno: 10.8.2013.